

ПРОФ. ДР ОЛЕКСАНДЕР КОЛЕССА:

РОЗСЛІДИ
Й ВИДАННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ПАМ'ЯТОК
АПОКРІФІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

ПРАГА 1930.

ДЕРЖАВНА ДРУКАРНЯ У ПРАЗІ.

ПРОФ. ДР ОЛЕКСАНДЕР КОЛЕССА:

РОЗСЛІДИ
Й ВИДАННЯ СЛОВЯНСЬКИХ ПАМ'ЯТОК
АПОКРІФІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

ПРАГА 1930.

ДЕРЖАВНА ДРУКАРНЯ У ПРАЗІ.

Цілею цього викладу не є бібліографічний огляд розслівд словянської апокріфічної літератури. Я хотів би тут подати погляд на цілість тої галузи літератури в словянських землях, — на найважнійші її досліди й видання, що себе часто взаімно доповнюють; я бажав би кількома синтетичними порівнюючими рисами зобразити обсяг і характер апокріфічної літератури у поодиноких словянських народів, а в кінці вказати деякі методологічні задачі й дезідерати особливо що до видань словянських памяток апокріфічної літератури.

Апокріфічна література основана на сьвітових міжнародних темах приймає скрізь в Европі на поодиноких етнічно-культурних територіях своерідні національні форми, втягає в себе мотиви кількох категорій письменства й культури словянських народів старої доби, продовжуючи давнішу традицію у зміненій формі в часах ренесансу реформації та католицької контрреформації а на південному сході православного словянства і в добі ще пізнійшійшій, декуда аж до найновіших часів.

Беручи за вихідну точку оповідання біблійної старозавітної та новозавітної християнської традиції, апокріфи прилучують до них і східні мотиви поетичних вимислів н. пр. дуалістичних вірувань деяких азійських народів, а в своїх народніх перерібках наверстовують ся, як це бачимо в українських колядках, на зразки словянської мітології; — обсновують ся вони довкола помислів узятих так із загально-християнської як і з місцевої словянської агіографії, та сполучують ся з деякими галузями словянських перерібок візантійського роману, як н. пр. «Повість про Варлаама і Йоасафа», «Повість про вавилонське царство» — «Александрія» і п.

Типовим прикладом сполучника між апокріфічними творами та старинним романом є «Повість про Соломона й Китовраса», яка знайшла багато своїх знаменитих дослідників а в першій мірі Веселовського.

Твори апокріфічної літератури, в міру того, як прибирали форму що до мови більше зрозумілу, — давали найбогатшу і найрізномроднішу поживу широким кругам людей грамотних і дорогою проповідів і цер-

ковних книг та усного переказу входили вони до пам'яті й світогляду народніх мас.

Що пропaгатором апокріфів була часто церков — це діяло ся з тої причини, що духовники не вмiли часто розрiжнювати книг канонiчних від апокріфічних і вставляли цілі відривки апокріфів до своїх церковних проповідів.

Типові приклади тої прояви маємо в таких карпатсько-українських рукописах, як віднайдений мною «Ужгородський збірник» як «Рукопис Теслевцьового», або «Учительні Євангелії», як «Данилівська Євангелія» і н.

Ширина й тематична рiжнoманiтнiсть апокріфічних мотивів є незвичайна. Вони обіймають найважнiйшi життєві проблеми з'ображені в великих легендах людства.

Окружують вони блискучими зразками поетичних вимислів і тканню старовинних передхристиянських вірувань і біблійні оповідання космогонічні та перші сторінки з історії людського роду, і багату біблійну старовину старозавітну, — доповнюють новими цікавими епізодами події євангельські, творять нові, незнані в канонічних книгах Євангелії, — вплітають до історії Христа, Матері Божої, апостолів та християнських мучеників нові подробиці приладжені до сучасних умов життя та світогляду народніх мас поодиноких етнічних територій, — дають у апокріфах есхатологічних яркі пророцькі видіння кінця світа і майбутнього нового Христового царства — сагають поза межі земного, матеріального життя, заглядають у ті таємні простори позагробового життя, що вічно приковували увагу й уяву людства, чи то в старогрецьких «Пуранах» про побут царя Віпацїта в пеклі, чи в клясичних епопеях «Одиссеї» та «Енеїди», чи у величнїх картинах, не вільної від апокріфічних впливів «Божої Комедії» Данта, — вони повели читачів серед ярких, зворушливих епізодів пекольних мук і блідше розмальованих картин райських розкошів, — одним словом, апокріфічні оповідання заспокоювали рiжнородні галузи духових потреб серця й уяви народніх мас, склали ся на ворущливу, хитку, не одноцїлу, але багату систему світогляду неграмотних народних мас і мало просвiчених людей грамотних.

Тому ж ті апокріфічні оповідання й легенди тішили ся протягом цілого ряду століть серед рiжнoманiтнiх лiтературно-культурних умов стремлiнь та напрямків мабуть чи не бiльшим розповсюдженням, чи то в письменській, чи в усній передачі, як найпопулярнiйшi сьогочасні повісті. Вони становлять багату, переважно безiменну беллетристику, духовний

роман, або як у Чехів, релігійний епос, і відзначають ся часто прикметами високого мистецького хисту. Мали вони величезний вплив на народний світогляд і відозвали ся в народній творчості не в меншій, а може і в більшій мірі як у творах красної літератури, в духовній пісні і драматичній поезії.

Не диво отже, що цей рід давньої літературної творчості появляеть ся на словянських землях у великій многоті рукописів від XI аж до XIX в. Ще й нині можна подибати декуда ледви грамотних селян, які з великою пильністю переписують старанним уставом або півуставом ті оповідання із старинних рукописів.

Клясичним тереном на якому переховала ся велика многота рукописних апокріфів в окремих збірниках та «Учительних Евангеліях» XVI, XVII та XVIII в. — є середня і східня часть обох склонів Карпат та Підкарпаття, де довело ся й мені, так як і цілому рядови інших дослідників віднайти й передати по части до оголошення друком многоцінні пам'ятки того роду літератури, як н. пр. «Ужгородський Збірник» XVIII в. надрукований по части І в. Франком.¹ Анальогічну прояву, як зтверджує проф. Мурко² бачимо і в південнословянських літературах н. пр. Черногорський рукопис з р. 1836.

Які твори треба брати в обсяг апокріфічної літератури? Чи лише ті (як думає Тіхонравов та деякі його епігони), які бачимо на словянських індексах заборонених книг? Ні! Апокріфічну літературу треба розуміти в ширшому значінні. В її обсяг треба втягати й перерібки що розвинули ся в поодиноких словянських землях із первісних заборонених церковною владою памятників, при чому за рішаючий критерій треба брати мотив або тематично розвинене оповідання, якого основа як незгідна з канонічними книгами була заборонена церквою.

Такого погляду придержують ся між іншими Веселовський, Драгоманов, Порфіреєв, боронить його влучними аргументами проф. Мурко, переводить його в практиці Іван Франко, який на основі цієї критерії спорудив свій кодекс апокріфічних текстів. Ті твори письменські чи фольклорні, що беруть лише поодинокі мотиви й теми з апокріфів, можна назвати апокріфами секундарними.

Така критерія є тим більше оправдана, що до поодиноких словянських індексів перекладених із грецької мови не ввійшли деякі дійсні

¹ Порівн. Ол. Колесса: «Рукописні й палеотипні книги південного Підкарпаття». Прага, р. 1926.

² М. Мурко: Geschichte der älteren südslavischen Literaturen, Leipzig. 1908. с. 94.

апокріфи розповсюднені в словянських землях, і навпаки — бачимо в них апокріфи, які не були перекладені на словянські мови.³

Напитання, чи є в загалі словянська апокріфічна література, можемо відповісти, в ріжному розумінні, і негативно, і позитивно.

Спеціально словянських апокріфів нема; — є лише розповсюднені в Європі й поза Європою (в Малій Азії, Палестині, Ірані, Єгипті, Абесинії і т. н.) апокріфічні тексти на релігійні, спеціальнож біблійні старозавітні й новозавітні теми. Словянські тексти апокріфів є основані на первовзорах грецьких або латинських

А всеж таки є словянська апокріфічна література. Вона словянська не лиш через те, що появлюєть ся в словянських мовах, на словянських землях, але й тому, що на кожній словянській етнічній території грецькі чи латинські тексти були не лише перекладані, але й перероблювані в більше або менше беллетристичній формі і прибирали там спеціальні прикмети етнографічно-побутові відповідно до історичного моменту даного народу. Вони підлягали тут своєрідній модернізації, локалізації, та націоналізації (не в політично-соціальному розумінні цього слова) — і то так у Словян західної, як і південної та східної групи.

Типовий приклад представляють тут твори, що розвинули ся з другої часті Євангелії Нікодима та її перерібок: слів Епіфанія Кипрського та Евсевія Александрійського. І так н. пр. в чеськім дрколянськім відривку XIV в. основанім на «*Descensus christi ad inferos*» — сцена сходу Христа до пекла має народню закраску, а чорти мають чеські імена: *Vrbata*, *Hoďata*, *Kosata*.

Гумористичними народніми рисами є змальований відголосок другої часті Нікодимової Євангелії в літературі полській так у великодних віршах католицьких, як у драматичному творі з хелмінського рукопису. Ще виразніше бачимо цю модернізацію й націоналізацію мотивів другої часті Нікодимової Євангелії в українській «Драмі про збуренна пекла», або в українських великодних віршах, де старозавітних осіб, Ірода та чортів знаціоналізовано і змодернізовано в такий спосіб, як пізніше в «Енеїді» Котляревського — клясичних героїв. Таких прикладів маємо чимало в словянських літературах у більше або менше беллетристичних перерібках старинних апокріфів. І в тому значінню ми можемо говорити про словянську апокріфічну літературу.

Словянські апокріфи ділять ся на відповідні групи: а) на основі давніх грецьких чи латинських первовзорів та їх основних мотивів, б) на

³ М. Murko: loc. cit. pag. 90.

основі їх розповсюдження й перерібок так письменських як і фольклорних у поодиноких народів. Що тикаєть ся першого становиска то апокріфи, — коли не беремо на увагу їх поодиноких мотивів, у творах місцевої агіографії — можна звести до тих самих основних джерел у всіх словянських літературах, так само, як у літературах цілої Європи.

З другого становиска бачимо чималі різниці між апокріфічною літературою Словян західних — і Словян південних та східних. У одних була мовою церкви мова латинська, у других церковнословянська а рівночасно проявляють ся у них дві культури, два джерела літературно-культурних впливів: католицько-латинське, та греко православне; це й відбило ся безпосередно й виразно на джерелах і формі релігійних апокріфів.

Апокріфи групи західної з окремаж у Чехословаків та Поляків — сполучують поруч згаданих спільних джерел і спільних культурних впливів ще й деякі прояви так сказатиб акліматизаційного чи селекційного характеру. У західних Словян, по думці Б р ю к н е р а,⁴ сильніше розвинені апокріфи новозавітні, як старозавітні. «Apokryfów starozakonnych w Polsce prawie niema. U Czechów ich więcej, ale ich znaczenie podzędne wobec rozwielenia się apokryfów nowego testamentu.»

Тій групі польсько-чеській протиставить Б р ю к н е р групу східно словянську яку він називає руською: «W literaturze ruskiej ważną rolę odgrywała polemika z żydami; stąd przeważają w niej apokryfy starozakonne.»⁴ Шо многозаслужений дослідник, на скільки розходить ся о українську літературу, помиляєть ся, це побачимо дальше. Тут зазначу лише, що як раз новозавітне «Хожденіє Богородици по мукахъ» по-являєть ся у давній Русі вже в XII в. — а «Слово о Лазаревомъ воскресенію» яке дійшло до нас в рукописі з XVI або XVII в. треба по думці І в. Ф р а н к а віднести вже до кінця XII або до XIII в.

Пізнійше відограли апокріфічні Евангелії, та їх драматичні та інші, віршовані перерібки в українській літературі першорядну ролю. Найкращим доказом широкого розповсюдження апокріфів новозавітних та їх секундарних перерібок на українських землях є факт, що в збірному виданню І в. Ф р а н к а займають вони чотири томи.

А тепер перейдім до розслідів і видань словянських апокріфів.

Я вказав уже на значіння й вагу апокріфічної літератури для істо-

⁴ A. Brückner: Apokryfy średniowieczne. Rozprawy Akademii Umiejętności Wydziału filologicznego serya II. tom XIII. Kraków 1900.

рично-літературних і фольклорних розслідувань, щоби тим способом умотивувати кінцеву потребу збірних видань кодексів апокріфічної літератури всіх слов'янських народів.

При таких виданнях можнаби взяти на увагу дві методи.

А. Видати оден кодекс слов'янських текстів апокріфічної літератури та їх секундарних перерібок беручи за основу первісні головні апокріфічні пам'ятники н. пр. поодинокі апокріфи космогонічні, поодинокі апокріфи старозавітні поодинокі апокріфічні Евангелії поодинокі апокріфи есхатологічні і т. д. Видання такого збірного корпусу слов'янських апокріфів натрафилоби на великі труднощі з оглядів організаційних, редакційних та матеріяльних. Далеко лекшим до переведення булоб видання слов'янських апокріфів при помочи методи. Б: Видати на основі одноцілого пляну і продуманих загальних методичних основ кодекси пам'яток апокріфічної літератури поодиноких слов'янських народів — із додатком відповідних порівнюючих студій про поодинокі апокріфи чи групи апокріфів. Це завдання моглиби сповнити Академії Наук та наукові товариства відповідних слов'янських народів.

За критерій, які твори мають увійти до кодексу апокріфів даного народу, треба брати перед усім мову.

У Слов'ян західних — це річ проста. Там апокріфи появляються в мовах народніх: чеській, польській, лужицькій.

У Слов'ян групи південної і східної була в давнішому періоді спільною мовою церкви й літератури, отже й літератури апокріфічної — мова церковнослов'янська. Але й туг мова може й повинна бути критерією, і тут можна докладно розрізнити, які пам'ятки належать до поодиноких народів, — бо мова церковно-слов'янських пам'яток уже від XI в. прибрала виразні діалектологічні прикмети мови даного народу, і в них фільольог розпізнає редакцію болгарську, сербохорватську, великоруську, українську й білоруську.

При цьому мушу однак зробити застереження що до т. зв. молдавсько-волоської версії середно-болгарської редакції.

Середно-болгарська ортоґрафія тої версії була широко розповсюднена в українських пам'ятниках почавши від XV в. на всіх українських територіях головнож на південно-західних, — а перед усім на Буковині й Мараморощі, куда сягав під той час вплив тої версії церковнослов'янської мови уживаної до XVII а то й до XVIII в. в Молдавії, Волощині, такеж і в церкві у Румунів.

Тим правописом є написана н. пр. «Мукачівська Псалтира» з XV в. або деякі грамоти н. пр. Городиська Грамота з XV в. (поміщена в Горо-

диській Євангелії з XII в.—XIII в.)⁵ — де бачимо між іншими й характеристичне для цієї версії уживання т. зв. «юсів» а перед усім ж.

З тої причини для вирішення приналежності апокріфічних пам'яток тої версії, треба брати за критерію не правопис, а мову що вспіла себе вже виразно проявити не лише в фонології та морфології, але й лексикології та складні.

Щоби показати наглядно потребу висше згаданого видання кодексів чи кодексу апокріфічної літератури — мусимо коротко оглянути та характеризувати основні прикмети апокріфічної літератури поодиноких словянських народів та головні її розсліди.

Погляньмо на головні зариси апокріфічної літератури західно-словянської групи. І в ній бачимо попри всі сполучинки чи малі різниці між апокріфічною літературою Чехів а Поляків, — що до часу появи і що до характеру пам'яток.

Чеські пам'ятки апокріфічної літератури появляють ся більше, як о півтора століття скорше, як польські, в яких виступають декуда виразно сльіди чеського впливу.

У Чехів є апокріфи в найдавніших текстах віршовані, у Поляків прозаїчні. Апокріфічні мотиви появляють ся у Поляків у віршованій формі (з виїмкою одної строфи пісні «Vogurodzica») що йно в другій половині XV та в XVI в. у релігійних піснях.

Чеська апокріфічна література становить, у ширшому розумінні, замітну і сьвіжу прояву серед літератур словянських. Її пам'ятки є розмірно не дуже численні, але за те визначні так що до часу їх появи, як і що змісту та зверхного, літературного викінчення.

Вже з самого початку XIV в. (коло р. 1300) повстають тут три віршовані твори присьвячені мукам Христа: «Умищені Рáně» оперті головню на Євангелії Матвія та переповнені апокріфічними подробицями.

В тому ж часі (між р. 1306 — а 1307)⁶ появлять ся цикль апокріфів і легенд на новозавітні теми, в яких одну групу становлять перекази про Пилата і Юду, другу, головну, життя Марії Диви, а третю легенди про апостолів. Одним із головних і безпосередних джерел того циклю була (поруч «Актів Пилатових», «Діяній Апостольських», Первоєвангелії Якова і п.) відома «Legenda Aurea» Якова де Вораріне, в яку ввійшла «Vita Gloriosae Virginis Mariae».

⁵ Ол. Колесса: Городиське Євангеліє XII—XIII в. Прага 1925. С. 412.

⁶ V. Flajšhans: Nejstarší památky jazyka i písemnictví českého. I. Prolegomena a texty. V Praze 1903 str. 10.

Сей цикл чеських віршованих апокріфів відзначаєть ся виробленою поетичною технікою та підіймаєть ся в деяких частинах своїм полетом і силою слова на такий мистецький ступінь, що стає прикрасою не лише словянської але в загалі європейської середньовічної літератури, що має на ті теми великанські своїми розмірами поеми — які однак не дорівнюють чеському цикльови що до мистецької літературної вартости. Сей цикл, перехований у відривках кількох рукописів має в цілій Словянщині того часу хіба одинокую свою аналогію на словянському сході у відривку староукраїнської київської поеми: «Слово о Лазаревім воскресенію», складеної стилем «Слова о полку Ігоря».

У віршованій, хоч уже слабшій формі маємо й інші старочеські апокріфічні твори що відносять ся до народжіння й молодости Христа, основані на Первоеквангелії Якова й інших латинських джерелах.

Богато апокріфічних мотивів бачимо в віршованих легендах про життя святих Отців з XIV в., яким присватив цінний розслід проф. Сметанка, — дальше легенди про св. Доротею, св. Алексія, св. Маргарету, а особливо заслугоє на увагу велика віршована легенда про св. Катерину що переховала ся у двох рукописах, стокгольмському і брнеському. Рукопис стокгольмський знаний мені безпосередно, в оригіналі. Чимало чеських пам'ятників апокріфічної літератури переховало ся в прозаїчній формі. Є тут і апокріфи старозавітні й новозавітні.

Старозавітний апокріф «Vita Adae» відозвав ся в анальогічних творах чеських та в белетристичній формі в чортівському романі «Solferinus» про який дали визначні розсліди Ягіч⁷ і Полівка.⁸ «Завіти Патріярхів» і гарні чеські духовні романи: «Asseneth» та «Život Josefa» — видані Вртятк⁹ і Прусіком.¹⁰ Спеціальною студію присвятив їм між іншими Сперанський.¹¹

Із новозавітних апокріфічних памяток написаних прозою визначне місце займають тексти Нікодимової Євангелії, які знайшли докладну

⁷ V. Jagić: »Slavische Beiträge zu den biblischen Apokryphen« (Denkschriften der Akademie der Wissenschaften d. phil. hist. Classe XLII).

⁸ J. Polívka: »Die vita Adae et Evae in der altböhmisches Literatur«: (»Archiv für slav. Philol.« XVII 1895. p. 186—191).

⁹ A. J. Vřátko: »Život Josefa«. (Časopis českého Musea 1862.)

¹⁰ Fr. Prusík: Duchovní romány: »Josef a Asseneth, Život Josefův, Adam a Eva« (»Krok« 1887, 1888).

¹¹ М. Сперанский: «Завѣты XII патриарховъ въ старинной чешской писменности» (Сборникъ въ честь В. И. Ламанскаго Спб. 1905. Порівн. рецензію Ю. Горака в »Listy filologické XXXII 1906.

аналізу й освітлення в знаменитій порівнюючій студії Полівки,¹² що розслідує аналогічні появи і в інших словянських літературах.

Пізнійший текст того апокріфу знаходить ся і в літературі Лужицьких Сербів.

Цей визначний апокріфічний пам'ятник, що займає таке важне місце в історії релігійної драми й пісні цілої Європи в середніх віках, га в часах реформаційних і пореформаційних — між іншими в словянських літературах: сербо-хорватській, польській, та українській, — відбив ся аналогічними замінними творами і в чеській літературі драматичній, як це показують досліди проф. Махалія¹³ і Тругларжа.¹⁴ Тут прибирають ті апокріфічні мотиви чимало почерків національних, відголосків побуту і світогляду чеського люду.

Є ще цілий ряд дрібніших апокріфічних творів, візій із мотивами есхатологічними як н. пр. «Jiříkovo vidění», якому присвячені студії Гебауера¹⁵ і Тілліє.¹⁶

Не буду тут вичислювати всіх видавців текстів і дослідників апокріфічних пам'яток чеської літератури. Окрім згаданих уже вище авторів монографій, присвятили апокріфам свою увагу в більшій або меншій мірі й автори ширших і загальніших оглядів історії чеської літератури від Добровського, Шафарика і Юнгмана аж до нинішніх істориків літератури: Махалія, Вльчка, Якубця, Новака, Фляйшганса і и.

Про спеціальні досліди чеських учених про апокріфічну літературу висловив ся вже Ів. Франко в передмові до IV тому (стор. XLIII) свого кодексу апокріфів із найбільшим признанням — особливо з боку методологічного.

Особливо визначне місце між спеціальними дослідниками тої галузи літератури належить ся неперечно проф. Полівкови, якого значіння сягає на цілу Словянщину та далеко поза її межі. Вагу його дослідів схарактеризовано докладно з нагоди його ювілеїв, 60літнього й 70літ-

¹² J. Polívka: »Evangelium Nikodemovo v literaturách slovanských« (Časop. musea král. česk. 1890 LXIV. str. 255—275, 535—585, 1891, LXV. str. 94—101, 440—459.

¹³ Jan Máchal: »Staročeské skladby dramatické původu liturgického«. Praha 1908

¹⁴ Jos. Truhlář: »O staročeských dramatech velikonočních« (Časopis Musea král. česk. 1891. LXV. str. 3—43).

¹⁵ J. Gebauer: »Jiříkovo vidění v souvislosti s jinými pověstmi mystiky křesťanské«. (Listy filologické VI. 1879. 30—45.)

¹⁶ V. Tille: »O pouti rytíře Oweina do očiště sv. Patrika«. (Listy filologické 1891. t. XVIII 358—369.)

нього, проф. Махалем і Гораком, а в великій змістом і розмірами праці проф. Тілле¹⁷ зазначено ширину фольклорних дослідів ювілянта, під які кладе тверду основу між іншими і так велике знання апокріфічної літератури.

Почавши від Шафарика й Ганки маємо цілий ряд видань пам'яток чеської апокріфічної літератури, які опрацювали й оголосили Прусік, Патера, Гебауер, Вондрак, Пастрнек, Полівка, Махаль, Сметанка, Зібрт, Труглярж, Фляйшганс і т. д.

Однак не маємо й досі збірного видання чеських апокріфів, хоч, як було сказано, це пам'ятки першорядного літературного значіння.

Спорудити таке видання булоби розмірно легко, тим більше, що теоретично воно підготовлене визначними, вище згаданими дослідниками.

З огляду на труднощі видання старинних текстів, де не легко (як це бачимо в палеографічних виданнях багатьох словянських учених) оминати похибки, і з огляду на підношені з тої причини закиди супроти деяких видавців — найкраще булоби видати давні тексти чеської апокріфічної літератури з XIV та XV в. на основі старинних головних рукописів при помочи фототипії додаючи до того варіанти інших рукописів тих творів, і транскрипцію сучасним правописом чеським. Те саме можнаби зробити з деякими важнішими текстами пізнішими, з яких можнаби дати бодай фототипні зразки.

В польському письменстві переховалося не багато давніших основних текстів апокріфічної літератури. За те дійшло до наших часів чимало текстів секундарних і поодиноких апокріфічних мотивів та епізодів.

Уже в найдавнішій польській релігійній пісні: «Bogarodzica» бачимо в одній строфі відголос мотиву другої частини Нікодимової Євангелії званої під назвою: «Descensus Christi ad inferos».

Iż przez swój trud Bóg swój lud
Odjął djabelskiej stróżej
Przydał nam zdrowia wiecznego,
Starostę skował piekielnego.

Велике число апокріфічних мотивів і епізодів увійшло до деяких польських драматичних творів н. пр. мотив із Нікодимової Євангелії що

¹⁷ V. Tille: »Polivkovy studie ze srovnávací literatury«. (»Sborník prací věnovaných prof. Dr. J. Polivkovi k šedesátým narozeninám«. Uspořádal Jiří Horák. Praha 1918 str. 1—216.)

зачинаєт ся словами: «Gościa mamę Lucyperze, Jezusa Nazareńskiego» — що переховав ся у діяльогах Хелмінських. Бачимо їх особливо в польських релігійних піснях між іншими й католицьких виданих Бобовським,¹⁸ і то починаючи від XV в. до XVIII а то й до XIX в. як це можна відмітити у многоті польських друкованих та рукописних канціоналів, кантичок і інших збірників.

Із прозових текстів апокріфів старозавітних переховали ся в друкованих текстах із XVI в. (1543 і 1551) «Księga Adama i Ewy»¹⁹ дальше «Historja o świętym Józefie Patrjarsze» і Пуссемана «Historja cudna o stworzeniu nieba i ziemi» (друк з р. 1551).²⁰

З апокріфів новозавітних зберегли ся в польському письменстві такі твори, як «Rozmyślania o żywocie Pana Jezusa», «Sprawa chędogo o męce Pana Chrystusowej» з XVI в.²¹ — дальше «Widzenie św. Pawła» з XVI в.²² — дальше рукопис виданий р. 1852. Вільгельмом М і х а л ь ч и к о м,²³ що містить у собі кілька перерібок апокріфів новозавітних на які звернув увагу проф. Полівка в своїй студії про Євангелію Нікодима.

З есхатологічних апокріфів переховали ся у згаданому янзборському тексті Міхальчика апокріф: «O sądzie ostatnim i o końcu świata i o Antychryście» а також «Pieśń o sądnym dniu». Перерібку «Слова Методія Патарського» п. н. «Proroctwo Metodyusza» переховану в пізнім рукописі в бібліотеці Осолінських — видав Ів. Франко в IV томі своєї апокріфів.

Із польських апокріфічних текстів найвизначнійший є неперечно: «Rozmyślanie o żywocie Pana Jezusa». Є се рукопис у кінця XV або з початку XVI в. віднайдений і закуплений в Голяндії відомим українським каноніком Л а в р і в с ь к и м, який примістив його в заснованій ним цінній бібліотеці в Перемишлі. Тут звернув на цей рукопис увагу канонік П е т р у ш е в и ч і поробив з нього виписки якими покористував ся

¹⁸ Bobowski: »Polskie pieśni katolickie do końca XVI. w. Kraków 1893.

¹⁹ Ign. Radliński: »Apokryfy judaistyczno-chrześcijańskie w polskich przeróbkach. Warszawa 1911.

²⁰ St. Dobrzycki: Z literatury apokryficznej w Polsce. (Prace filologiczne т. VII. 1911).

²¹ A. Kalina: Sprawa chędogo. (Archiv für slav. Philologie III. 1—66.)

A. Brückner: Apokryfy średniowieczne. Rozprawy Ak. Um. ser. II. 1905. t. XXV. część III.

²² J. Łoś: »Widzenie św. Pawła«. Przegląd językowych zabytków staropolskich. Kraków. 1915.

²³ »Czytanie nabożne ku chwale Boga w Janzborku«. 1852. wyd. Wilhelma Michalczyka.

проф. Брюкнер, що опісля видав цей рукопис р. 1907.²⁴ Він помістив тутже і цінну студію, на яку цей пам'ятник вповні заслугує так з огляду на зміст як і літературну форму і розміри.

Збірного видання польської апокріфічної літератури не маємо.

Однак при виданні такого кодексу не можна би поручити тої методи, якою користувався Брюкнер видаючи «Rozmyślanie». «Nię wahałem się ani na chwilę co do tego, że należy ten rękopis wydać w pisowni nowej, bez owej anarchii ortograficznej; zmodernizowałem więc pisownię, ale nie narzucałem jakiejś normy.» Але видавець уникаючи одної анархії попадає в другу: в деяких місцях задержує стару ортографію тексту а побільшій часті її модернізує. Первісна «anarchia» тексту може бути дуже цінною для історика мови.

По моїй думці, було би найкраще так цей як і інші рукописи видати в евентуальному польському кодексі апокріфів без ортографічних змін долучуючи бодай кілька фототипних репродукцій.

Для дослідів над польською літературою апокріфічною найбільше заслужився Брюкнер. Поруч згаданого видання «Rozmyślania» і студії про цей пам'ятник, — найвизначнішою працею Брюкнера на тому полі є: «Apo kryf y średniowieczne» cz. I. Kraków. 1902; cz. II. Kraków 1909. (Rozprawy Akad. Um. w. fil. XXVII i XL).

Не менше цінні є його праці: «Literatura religijna w Polsce średniowiecznej» cz. I. Warszawa 1902. «Kazania i pieśni»; cz. II. «Pismo święte i apokryfy». Warszawa 1903; cz. III. «Legends i modlitewniki». Warszawa 1904.

Поруч авторів, на яких праці ми вже покликувалися, присвятив апокріфічній літературі пильну увагу цілий ряд істориків польської літератури, починаючи від В і ш н е в с ь к о г о, аж до В. Б р у х н а л ь с ь к о г о та Р о м а н а П і л я т а.

Бібліографія розслідув про польську апокріфічну літературу подана найповніше в Р. Пілятовій книзі: «Historia literatury polskiej w wiekach średnich», cz. I. — яку його слухачі Бернацкі та Коссовські із вартим повного признання піетизмом доповнили відповідною новішою літературою предмету. Бібліографічні вказівки цього предмету можна знайти і в книжці Г. К о р б у т а: «Literatura polska», I. Warszawa 1917.

У південно-словянській літературі найбільшу роль відіграли апокріфи болгарські, раз із тої причини, що вони переходили по більшій

²⁴ A. Brückner: Rozmyślanie o żywocie, Pana Jezusa z rękopisu greckokatol. kapituły przemyskiej. Kraków. 1907.

части до інших Словян південно-східної групи у староболгарській мові де прибирали іншу, місцеву редакцію, а по друге через те, що вони через безпосередню стичність Болгарії з Візантією були перекладані просто з грецького джерела, — а головню ще й тому, що Болгарія була найбільшим осідком богомільської ереси, що так сильно причинила ся до розширення апокріфів, які й на Русі були знані під назвою «болгарських басень».

У Симеонівському збірнику званому в двох київських текстах «Збірник Святослава» (1073 і 1076 р.) — переховав ся і найдавніший словянський текст індексу заборонених книг.

Той факт, що Болгарія була осідком богомільства, відбив ся на характері болгарських апокріфів, яких велика частина плила з того джерела, і в яких таку важну ролю грають апокріфи космогонічні.²⁵

Не буду тут перечислювати ані «Disjecta membra» текстів друкованих у виданнях і болгарських і трохи не цілого словянського світа, — ані розслів, якими займало ся багато вчених усіх словянських народів. Бібліографічні вказівки про студії з того обсягу можна знайти в огляді апокріфічної літератури Е. К о з а к а,²⁶ в «Історії русской літературы», А. Н. П и п і н а,²⁷ у виданнях Акад. Наук в Петербурзі п. н. «Славяновѣдѣніе», в історії південнословянських літератур М. М у р к а,²⁸ в історії словянських літератур М а х а л я,²⁹ в історії болгарської літератури М. Т о д о р о в а,³⁰ в книзі Іванова, у Златарського, в його історії болгарського народу — а особливо у словянській бібліографії Ф. П а с т р н е к а.³¹

Однак уважаю за річ доцільну й актуальну відмітити незвичайно важну книгу видану болгарською Академією Наук, а саме, проф. І в а н о в а: «Богомилски книги и легенди», Софія 1925.

В ній подано погляд на розвій дуалістичної науки перед богоміль-

²⁵ Космогонічним апокріфам болгарським та іншим присвятив цілну студію М. Драгоманов п. и. «Дуалістичне сотворення світа» (Розвідки М. Драгоманова т. IV. стор. 266—399). Ця студія була на сам перед написана болгарською мовою і видана в Софії р. 1893.

²⁶ Е. К о з а к а: »Bibliographische Übersicht der biblischen apokryphen Literatur bei den Slaven«. (Jahrbuch für protestantische Theologie Bd XVIII. J. 1892).

²⁷ А. Н. Пыпинъ: «Исторія русской литературы». I. с. 471—479.

²⁸ М. Murko: »Geschichte der älteren südslavischen Literaturen«. Leipzig 1908.

²⁹ J. Máchal: Slovanské literatury. I. 57, 58.

³⁰ Тодоровъ: «Българска литература», Пловдивъ 1876, 1901.

³¹ Fr. Pastriek: «Bibliographische Übersicht über die slavische Philologie» 1876—1891. Berlin 1892.

ством, і на історію богомилства. Далше обговорює автор і оголошує друком головні та секундарні богомилські книги, наводить для порівняння й пояснення джерел кілька важних текстів латинських або грецьких, а зокрема присвячує важну частину праці оглядові дуалістичних болгарських народних легенд, до яких розсліду причинив ся в значній мірі український учений М. Драгоманов своєю вже цитованою нами студією.

І в а н о в користуєть ся, хоч не всюди рівномірно, і здобутками науки інших словянських і несловянських учених, та фольклорними паралелями поодиноких апокріфічних тем.

Праця Іванова становить гарну вихідну точку для виготовлення повного кодексу болгарської апокріфічної літератури, — при чому, річ ясна, треба взяти на увагу й апокріфічні тексти небогомилські і фольклорні перерібки апокріфічних мотивів.

Богату апокріфічну літературу мають *Серби й Хорвати*. Бачимо у них рівномірно розповсюднені апокріфи старозавітні й новозавітні у рукописах розмірно пізніх головно від XIV до XVIII в.

Із старозавітних апокріфів, «Книга Енохова» переховала ся в рукописі з XVI—XVII в. так само «Книга Варухова»; «Книга Авраамова» в рукописі з XV в.

В давніших рукописах із XIV в. зберегли ся «Книга Адамова» та «Мученіє Еремійно».

З новозавітних апокріфів бачимо тут Протоєвангелію молодости Христа з XIV в. Так повну, як і скорочену версію «Нікодимової Євангелії» маємо з XVI в.; «Видініє Павла» в рукописі XV в.; «Виїєньє Богородичино» в рукоп. XV в. і т. п.

Сербохорватська апокріфічна література є незвичайно замітна із тої причини, що ми бачимо тут перехрещування впливів візантійсько-грецького, православного сходу із католицько-латинськими впливами західними. Ми маємо н. пр. Нікодимову Євангелію в повній редакції з джерела латинського де є й перерібка латинської версії «*Descensus Christi ad inferos*», — і в скороченій редакції де є лише мотиви із першої частини, про муки і смерть Христа, перероблені з грецького тексту.

Особливо сильно виступають західні впливи в літературі Дубровника. Секундарні відголоски другої частини Євангелії Нікодима бачимо так, як у інших Словян і в сербохорватській релігійній драмі н. пр. у Мавра Ветрановича «Ускреснуће Исукрстово», де зображений і схід Ісуса Христа до пекла; — тут приміщено над входом до пекла такий самий

напис, як у Дантовій поемі.³² Відома річ, що і Данте користувався давніми апокріфічними апокаліпсами.

Сербохорватська література знайшла цілий ряд видавців і визначних дослідників від Ягіча, Новаковича, Стояновича до Мурка і П. Поповича.

Бібліографію апокріфічних текстів і дослідів у сербохорватській літературі бачимо у Козака,³³ у Пастрнека в його бібліографічній показиці до «Archiv für slavische Philologie»,³⁴ у Франка, Пипіна, Махалія і п.

Особливо багаті бібліографічні вказівки про досліді й видання сербохорватської апокріфічної літератури подає П. Попович у цитованому вище перегляді сербської літератури.

Павного кодексу текстів апокріфічних творів із рукописів сербохорватської редакції — не маємо: — це чергова задача і важний дезидерат словянської фільології.

На словянському Сході появляються пам'ятники апокріфічної літератури вже від XI в. то є від початків письменства на Русі. Вони обіймають усі галузі й відтинки тої літератури: апокріфи старозавітні і новозавітні, космогонічні й есхатологічні, апостольські діяння й легенди про святих. Проникають вони у своїх секундарних перерібках і до творів драматичних і духовних віршів, та знаходять свій глибокий відгомін і наверствовання у народній творчості вже в старинних великоруських білінах і українських колядках та в іконографії на теми так апокріфічних Евангелій (Порівн. книгу Покровського: «Евангеліє въ Памятникахъ русской иконографіи»), як і «Апостольських діяній» — а особливо на теми есхатологічні.

Відповідно до того пили широкою струєю й розсліди визначних учених, яким сприяла і російська Академія Наук і наукові товариства та видання університетів.

Праці й видання деяких російських учених обіймають з давна теж і апокріфічну літературу інших Словян. Поруч таких голосних імен як Пипін і Веселовський згадаємо хочби І. Срезневського, М. Соколова, П. Н. Лаврова, Сперанського, Істріна, Мочульського, Шепелевича, Яцімірського і п.

³² П. Поповић: Преглед српске књижевности. Београд 1909. стор. 221.

³³ Е. Козák: Bibliographische Übersicht der biblischen apokryphen Literatur — (loco citato).

³⁴ F. Pastrnek: Bibliographische Übersicht über die Slavische Philologie loc. cit.

До розслів апокріфів розповсюджених так на великоруській як і білоруській та українській етнічній території причинили ся учені інших словянських народів, між якими бачимо такі імена як Ягіч, Полівка, Брюкнер, Мурко, Махаль, Вондрак, Новакович, Іванов і п. Коли до того додамо імена українських учених: М. Драгоманова та І. Франка, то побачимо на точці розслів апокріфічної літератури гарну прояву словянської взаємности, де учені різних народів взаімно себе доповнюють та помагають собі взаімно доходити до високих наукових цілей.

Видання апокріфічної літератури в Росії обіймали первісно у деяких учених, н. пр. у Пипіна³⁵ або Тихонравова³⁶ тексти не лише великоруської редакції. Тексти Порфірева,³⁷ а також доповнення цих текстів п. н. «Апокрифическія молитвы» видано на основі рукописів головно великоруської редакції перехованих у Соловецькому монастирі.

Збірні видання апокріфів Пипіна, Тихонравова, Порфірева, і п. становлять нині бібліографічну рідкість. — Інші тексти так розкидані по всяких журналах і збірниках, що не всюди легко їх роздобути. Частина розслів над ними — перестаріла.

Виринає отже велика потреба збірного видання, кодексу апокріфічних памятників на основі рукописів та стародруків великоруської редакції при помочи методичних основ означених вище, із додатком порівнюючо-історичних студій про ці апокріфічні памятки, що відповідалиб вимогам сучасної науки.

До цього, так як і до всіх інших кодексів словянських апокріфів повинні бути додані фототипні зразки важніших і давніших памяток, а також і репродукції іконографічних памятників на апокріфічні теми із відповідними фаховими поясненнями.

Видання *апокріфічних памяток української редакції* та студії над ними українських учених і в українській мові — появили ся щойно розмірно пізно з причин тих обмежень і заборон, яким підлягала українська література й наука в Росії аж до малої революції р 1905. Про ті памятки появили ся у великоруській або болгарській мові праці українських учених Драгоманова, Франка, Потебні, Сумцова і п. Що йно світлий розвій «Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові» дав можливість появити ся монументальному кодексови памяток апо-

³⁵ А. Н. Пыпинъ: «Отреченныя книги русской старины».

³⁶ Тихонравовъ: «Памятники отреченной русской литературы». Москва 1863. I. II.

³⁷ Порфіревъ: «Апокрифическія сказанія о ветхозавѣтныхъ и новозавѣтныхъ лицахъ и событіяхъ» т. I. Казань 1872—1873. II. Спб. 1890.

кріфічної літератури Івана Франка п. н. «Апокріфи й легенди з українських рукописів».

Том I. (виданий р. 1896) містить апокріфи старозавітні; т. II. (1899) апокріфічні Євангелії; т. III. (1902) апокріфічні «дѣяння» апостолів; т. IV. (1906) апокріфи есхатологічні; т. V. (1910) легенди про святих. До видання додано всюди основні студії, в яких автор користує ся широкою літературою дослідів про апокріфи так у всіх літературах словянських, як і інших європейських народів. При цьому бере він на увагу вплив апокріфічної літератури на українське письменство, на драму й духовні вірші а також й на народно творчість. Точна репродукція текстів доповнена варіантами аналогічних інших рукописів, та річеві показчики — підносять вагу цього видання. У студіях доданих до поодиноких томів і поодиноких апокріфів користуєть ся автор методом історично-порівнюючою. Кодекс української апокріфічної літератури Ів. Франка є найважливішою того роду появою в словянській науці.

Коли до цінних текстів поміщених у цьому виданню додамо перерібки або й переспіви апокріфічних мотивів у народній творчості в збірнику М. Драгоманова «Малорусскія народныя преданія и разказы», Київ 1876, які в значній мірі перевірявав Ст. Руданський, — а дальше народні пісні на апокріфічні теми в збірниках Чубинського, Грінченка, Шухевича а особливо Головацького і Гнатюка записані по обох боках Карпатів а перед усім, коли возьмемо на увагу цілий Штий том Етнографічного Збірника Н. Т. і Шевченка, який Гнатюк заповнив народніми переказами опертими на біблійних апокріфах старозавітних і новозавітних, — то будемо мати образ того багатства апокріфічної літератури та її секундарних перерібок, яке зберегло ся на широкому просторі української етнічної території та значіння апокріфів для зрозуміння творчости українського люду.

На тій точці отвирає ся ще широке поле праці. Апокріфічні мотиви в творах українського фольклору, їх наверствовання на давнішому підкладі передхристиянського народного світогляду бо й своєрідний переспів книжних апокріфічних мотивів розповсюднених серед народніх мас часто дорогою церковної проповіді — дожидають ще своїх нових дослідників що повелиб дальше працю А. Потебні, І. Франка а особливо Сумцова розпочату його студією про вплив апокріфів на творчість українського люду.³⁸ Те саме треба поставити як завдання

³⁸ Сумцовъ: «Очеркъ исторіи южнорусскихъ апокрифическихъ сказаній и пѣсень. Київ 1888.

і для дослідників народної творчості та письменства інших словянських народів.

Колиб ходило о виготовлення повного кодексу української апокріфічної літератури, то й видання І. Ф р а н к а треба би нині доповнити новими текстами, яких велика многота зберігає ся особливо на Закарпаттю, по части вже від часу видання Франкового кодексу опублікованими, та втягнути до цієї збірки в більшій мірі тексти з придніпрянської України.³⁹

Треба також виключити або обмежити із застереженнями у Франковому збірнику деякі тексти не української редакції, як н. пр. «Крехівську Палею,» що на староукраїнському підкладі носить сліди великоруської редакції, — та доповнити наукові студії Франка про апокріфи пізнішою літературою предмету й сучасними висновками науки.

Так отже на всіх словянських землях бачимо потребу повних збірних видань памяток апокріфічної літератури. З тої причини дозволюю собі предложити конгресови словянських фільольогів оцю резолюцію:

«Конгрес признає потребу видати кодекси памяток апокріфічної літератури поодиноких словянських народів на підкладі одноцілого пляну і спільних методичних основ і долучити до них порівнюючо-історичні студії про апокріфічні памятки та їх тематичні перерібки в письменстві й народній творчості.»

³⁹ Порівн. працю О. Наваревського: «Хождение Богородицы по мукамъ» у двох українських списках XVII і XVIII в. («Записки Українського Наукового Товариства». Київ 1908 кн. 2.)

Новійші праці Олександра Колесси.

Південно-волинське Городище і городиські рукописні пам'ятники XII—XVI в.

I. Городище і городиські рукописі XII—XVI в.

II. Городиський Апокаліпсис XII в.

III. Городиські пергаментові листки Євангелія з XII—XIII в.

Науковий Збірник Українського Університету в Празі т. I. стор. 23—65. + 3 палеографічні фототипні таблиці. (Окрема відбитка стор. 1—45 + 3 палеогр. табл.) в Празі 1923.

IV. Городиське Євангеліє XII—XIII в.

Ювілейний Збірник Українського Університету в Празі присвячений п. президенту Ч. С. Респ. Т. Г. Масарикові для вшанування 75-их роковин його народження — стор. 406—432 + 3 палеографічні знімки, + 1 палеографічна таблиця.

Погляд на історію української мови.

Український В. Університет в Празі в роках 1921—22. стор. 23—63. (Окр. відбитка 1—43). В Празі 1924.

Погляд на історію українсько-чеських взаємин від X до XX в.

Український В. Університет в Празі в роках 1921—22. стор. 6—19. (Окр. відбитка стор. 1—16). В Празі 1924.

Ужгородський „Полустав“ у пергаментовій рукописі XIV в.

Ювілейний Збірник Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, в п'ятдесятліття основи (1873—1923). Львів 1925. стор. 1—59 + 5 фототипних знімків + 3 палеографічні таблиці.

Bibliography of the ukrainian Language.

Supplied by Professor A. Kolessa of the Ukrainian University of Prague. The Slavonic Review. Vol. V. No. 13. London 1926.

Головні напрями й методи в розслідах українського фольклору.

Окрема відбитка із збірника з'їзду словянських географів і етнографів у Празі 1924 р. (стор. 319—329). Прага 1927.

Рукописні й палеотипні книги південного Підкарпаття.

Окрема відбитка з книги: „Protokol mezinárodního sjezdu knihovníků v Praze r. 1924“ (стор. 1—16). Прага 1927.

Генега української новітньої повісти.

Інавгураційний виклад. Окр. відбитка з книги: Український Університет в Празі в р. 1921—1926. (стор. 183—208). Прага 1927.

*Люнарно-астральний мітольоґічний сюжет у старинній українській колядці.
Боротьба гордого молодця з чорним туром.*

Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. т. ХСІХ. стр. 299—315. Львів 1930.

Розсліди й видання словянських памяток апокріфічної літератури.

Прага 1931.